

І. С. Тімуш,

доктор юридичних наук, професор

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5811-7098>

І. А. Слободська,

старший викладач

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5811-7098>

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ВИТРЕБУВАННЯ ДОКАЗІВ У ГОСПОДАРСЬКОМУ СУДОЧИНСТВІ

Національний авіаційний університет
проспект Любомира Гузара, 1, 03058, Київ, Україна
E-mail: iryna.slobodska@npp.nau.edu.ua

*Метою статті є дослідження чинних законодавчих актів, нормативних документів та судової практики, що регулюють процес збору та використання доказів у господарському судочинстві. Тому мета полягає у розкритті системи правових норм, процедур та принципів, які визначають правове регулювання витребування доказів у господарському судочинстві; дослідження практики витребування доказів у господарському судочинстві та основних недоліків цього процесу. **Методологічну основу дослідження** склали загальнонаукові та спеціальні методи: формально-логічний, діалектичний, системного аналізу, аналітико-синтетичний. Зокрема, діалектичний метод був застосований при дослідженні теоретичних аспектів правової природи витребування доказів у господарському процесі. Методи аналізу і синтезу застосовувались при формулюванні теоретичних висновків, пропозицій щодо удосконалення чинного законодавства України і рекомендацій щодо його застосування. За допомогою формально-логічного методу досліджувались положення чинного господарсько-процесуального законодавства України і виявлялись його недоліки. За **результатами** проведеного дослідження стає зрозумілим, що правова природа витребування доказів є багатозначною, а також існує значна різниця у підставах для витребування доказів, строках реалізації процесуального права, судовому зборі, можливості оскарження рішень про витребування доказів або забезпечення доказів. **Обговорення:** у справедливому, неупередженому та своєчасному вирішенні спорів судом, провідне місце посідає дослідження доказів. Відповідно до ст. 73 Господарського процесуального кодексу України (надалі – ГПК України), доказами у господарському процесі є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи. Ці дані встановлюються такими засобами: 1) письмовими, речовими і електронними доказами; 2) висновками експертів; 3) показаннями свідків.*

Ключові слова: витребування доказів; господарський процес; засоби доказування; забезпечення доказів.

Постановка проблеми та її актуальність. Проблема правового регулювання і основні недоліки витребування доказів у господарському судочинстві виникають у контексті забезпечення справедливого та ефективного розгляду

господарських справ. На забезпечення належного зібрання та використання доказів, що є ключовим аспектом справедливого судочинства, впливають: тривалість процесу збору доказів; обмежена можливість збирання доказів, що

включає в себе недостатню можливість залучення експертів чи доступність документації; проблеми з достовірністю доказів; відсутність ефективного механізму витребування доказів; недостатнє використання сучасних технологій та ін.

Значно на всі зазначені вище фактори впливала збройна агресія Російської Федерації проти України з 24 лютого 2022 року. Тому проблема витребування доказів внаслідок неправомірних дій з боку окупантів, а особливо на окупованих територіях нашої держави, стала однією зі звичайних рядових проблем.

Аналіз досліджень і публікацій з проблеми. Як показали результати вивчення наукової літератури, питанням окремих аспектів витребування доказів, а також забезпеченням доказів способом їх витребування займалися: А. Селівон, В. Уржевич, В. Чернега, Н. Никитченко, О. Рожнов, С. Пилипенко та інші. Але це питання з огляду на геополітичну ситуацію в Україні та складність правового регулювання стає більш актуальним з кожним днем, оскільки право на справедливий судовий розгляд суд – це право особи, закріплене в ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод [1]. А одним із найважливіших принципів права на справедливий суд є принцип «рівності можливостей», у якому згідно ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод, кожна зі сторін у судовому процесі повинна мати однакові можливості й не мати значних переваг перед іншою стороною.

Якщо ми розглядаємо значення збирання доказів, можна відзначити їх глибоку взаємозв'язаність з ключовими принципами господарського судочинства, зокрема принципами змагальності та диспозитивності, що зазначені в п.п. 4 і 5 ч. 3 ст. 2 ГПК України [2]. Відповідно до положень статті 74 ГПК України, сторони у процесі та інші учасники мають обов'язок доводити та представляти докази, що підтверджують обставини, на які вони посилаються як на основу своїх вимог або заперечень. У господарському процесі судам заборонено збирати докази, що стосуються предмета спору, за власною ініціативою, крім випадків, передбачених законодавством. Водночас, витребування доказів пере-

буває в тісному зв'язку між законністю та обґрунтованістю судового рішення, а тому прямо впливає на результати розгляду справи. Тому й неоднозначність практики застосування витребування доказів викликає інтерес наукової спільноти до дослідження його правової природи та механізму застосування у господарському процесі.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Слід зауважити, що в господарському судочинстві процес доказування відіграє вагомий процесуальну роль у досягненні цілей судочинства, які визначені в статті 2 ГПК України.

За загальним правилом, кожна сторона має довести обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень [2]. Представлення доказів до суду стороною водночас є реалізацією її права на доказування і виконанням обов'язку з доведення цих обставин, оскільки саме сторони повинні доводити факти, на які вони посилаються як на основу своїх претензій та заперечень. Обов'язки щодо доказування виникають лише між сторонами та третіми особами, що заявляють самостійні вимоги, оскільки саме вони є суб'єктами матеріальних правовідносин.

Суд, з метою повного, всебічного та об'єктивного встановлення всіх обставин справи, має сприяти учасникам судового процесу у реалізації їх прав, вживати заходів для виконання ними своїх обов'язків та запобігати зловживанню правами учасників судового процесу. Таке сприяння з боку суду може виявлятися, зокрема, у можливості витребування доказів судом у випадку, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів, відповідно до положень ч. 4 ст. 74 ГПК України. Тому процесуальне законодавство передбачає дуальну процесуальну природу витребування доказів: як спосіб забезпечення доказів та як самостійну процесуальну дію *sui generis*, зазначених в ч. 1 ст. 81 ГПК України.

При виборі кожного із процесуальних механізмів витребування доказів варто зупинитись на питанні підстав витребування, суб'єктів процесуального права, процесуальної форми реалі-

зації права, строків реалізації, питанні судового збору.

Підстава витребування доказів як способу забезпечення доказів у відповідності до ч. 1 ст. 110 ГПК України є необхідною, якщо є підстави припускати, що засіб доказування може бути втрачений, або якщо збирання чи подання відповідних доказів стане згодом неможливим або ускладненим. Процесуальною формою реалізації права є заява про забезпечення доказів. Суб'єктом процесуального права на забезпечення доказів є як учасники справи, так і особа, яка може набути статусу позивача.

Щодо строків реалізації права, то заява про забезпечення доказів може бути подана до суду як до, так і після подання позовної заяви до завершення підготовчого провадження та початку розгляду справи по суті. За подання заяви про забезпечення доказів способом їх витребування справляється судовий збір відповідно до ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» [3].

Витребування доказів являє собою самостійну процесуальну дію, яка має дві підстави. По-перше, це неможливість учасників справи особисто представити докази, що досягається шляхом подання клопотання від учасників справи про витребування доказів судом (відповідно до частини 1 статті 81 ГПК України). По-друге, випадок, коли суд має сумніви щодо добросовісного виконання учасниками справи своїх процесуальних прав або щодо виконання ними обов'язків щодо доказів, і тоді суд самостійно витребує докази за власною ініціативою (відповідно до частини 4 статті 74 ГПК України). Суб'єктами процесуального права є учасники справи, а також суд – останній у випадках, коли виникають сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів. Процесуальною формою реалізації права є клопотання учасників справи про витребування доказів. Згідно зі ст. 81 ГПК України клопотання про витребування доказів судом можливе: 1) позивачем – разом із поданням позовною заявою; 2) відповідачем – разом із поданням відзиву; 3) третьою особою – разом із поданням письмових пояснень третьої особи. За подання

клопотання про витребування доказів судовий збір не справляється [2].

На практиці питання судового збору часто є одним із визначальних при обранні конкретного механізму витребування доказів. Частіше суди надають перевагу саме забезпеченню доказів способом їх витребування. У цьому контексті, оплата витрат пов'язаних з представленням доказів виступає як захід запобігання зловживанням сторонами їх процесуальними правами, які можуть завдати шкоди іншим особам або обмежити їх права. Однак, при цьому ігноруються підстави для витребування доказів та інші особливості.

Правомірність чи неправомірність витребування доказів досить часто є підставою для перегляду Касаційним господарським судом рішень як порушення місцевим та апеляційним господарськими судами норм матеріального та процесуального права, зокрема ч. 4 ст. 74 ГПК України. Так, у справі № 908/1932/18 ТОВ «БФ Проект» подало касаційну скаргу, в якій просило скасувати судові рішення у справі через порушення місцевими та апеляційними господарськими судами норм матеріального та процесуального права, зокрема статті 74 частини четвертої Господарського процесуального кодексу України. Вони також просили передати справу на новий розгляд. Однак, Суд вирішив, що в разі сумнівів щодо підтвердження оплати суд не був позбавлений права вимагати від ТОВ «БФ Проект» копію платіжного доручення, підписану відповідальною особою та з штампом банку, яку позивач додав до апеляційної скарги, а також інші докази, зазначені в судових рішеннях у справі, якщо це необхідно [4].

В іншій справі (№ 910/6381/18) – у касаційній скарзі ТОВ «Лекс Грант», позивач стверджує, що оскаржувані судові рішення були прийняті з неправильним застосуванням норм матеріального та процесуального права. Він стверджував, що суди недостатньо розглянули обставини справи, безпідставно прийняли рішення та позбавили позивача права на представлення своєї позиції та витребування доказів. Та в рішенні Верховного Суду погоджуються з висновком суду першої та апеляційної інстанцій щодо відсутності підстав для витребування до-

казів, оскільки вони вважають, що такі докази повинні бути наявні у позивача з урахуванням характеру правовідносин між сторонами та викладених ними обставин у процесуальних документах. Крім того, позивач не достатньо обґрунтував, з яких підстав такі докази були відсутні у нього та чому він не може самостійно представити ці докази шляхом витребування відповідним клопотанням [5].

У справі № 910/29116/14 згідно з касаційною скаргою приватної організації «Організація колективного управління авторськими та суміжними правами» проти фізичної особи-підприємця щодо стягнення компенсації за порушення виключних авторських прав, Касаційний господарський суд прийшов до висновку, що апеляційний господарський суд не дотримався вимог статей 74, 86 і 236 ГПК України при розгляді даного спору. Це вимагало прийняття судового рішення на підставі повного, всебічного і об'єктивного розгляду всіх обставин справи в судовому процесі згідно з законом. У результаті, постанова апеляційного суду була скасована як така, що прийнята з порушенням процесуального права. Замість цього, Касаційний господарський суд вказав, що якщо апеляційний суд мав сумніви щодо наявності майнових авторських прав у позивачів на спірні музичні твори, він мав можливість та право витребувати такі докази від Організації з метою забезпечення повного, всебічного і об'єктивного розгляду справи [6].

Досліджуючи матеріали справи № 911/3981/16, однією із важливих позицій судді Верховного Суду, викладеної у формі Окремої думки, є те, що після розгляду касаційної скарги, суддя приходить до висновку, що клопотання відповідача щодо витребування доказів у справі було обґрунтовано відхилено судами. При цьому відповідач не довів, що запропоновані ним докази можуть підтвердити або спростувати обставини, що підлягають доказуванню у даній справі.

Аргументи, викладені в касаційній скарзі Товариства, вважаються необґрунтованими та безпідставними, оскільки вони не спростовують висновків судів попередніх інстанцій і в основному зводяться до переоцінки доказів касацій-

ним судом, що є порушенням статті 300 ГПК України. З урахуванням цих обставин, судами попередніх інстанцій було прийнято правильне рішення щодо задоволення позову у даній справі. Тому, у Окремій думці суддя схиляється до того, що рішення Господарського суду першої та апеляційної інстанцій у справі № 911/3981/16 слід залишити без змін [7].

В Окремій думці судді Верховного Суду у справі № 910/14532/19 суддя зауважує, що суд першої інстанції, відповідно до положень ст. 74 ГПК України, не може збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи. Виключеннями з цього правила є випадки, спеціально передбачені в процесуальному законодавстві. Однак, ні в протоколах судових засідань від 28.01.2020 та 20.02.2020, ні в ухвалі від 05.03.2020 господарським судом міста Києва не вказано, що саме стало фактичною та нормативною підставою для самостійного збирання (витребування) судом доказів. Протоколи не містять ні назви, ні номеру, ні дати укладання, ні посилання на предмет витребуваного договору – тобто, не містять жодної з індивідуальних ознак, по яким можна ідентифікувати витребуваний судом доказ.

Натомість, Господарський суд міста Києва двічі – 28.01.2020 та 20.02.2020 зобов'язав позивача подати суду оригінал спірного договору з додатками. Однак, предметом спору є грошові кошти, а не договір, предметом позову – стягнення грошової заборгованості, а не оспорювання договору. За таких обставин, суддя висловлює позицію, що вказання судом в протоколах судового засідання про зобов'язання позивача «подати суду оригінал спірного договору з додатками» не можна вважати належним витребуванням судом доказів по справі, оскільки які саме докази суд протокольно витребує – в цих протоколах не вказано, а тому вважає, що Верховний Суд в своїй постанові не повинен був залишати в силі ухвалу господарського суду першої інстанції [8].

Згідно з практикою Європейського суду з прав людини і враховуючи зміст статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держава не має права обмежувати вибір правових засобів та їх реалізацію під час

розгляду справи [1]. Європейський суд з прав людини зазначає, що процесуальні норми призначені для забезпечення належного провадження в правосудді та дотримання принципу правової визначеності. Він також підкреслює, що сторони мають право розраховувати на застосування цих норм. Принцип правової визначеності застосовується не лише щодо сторін, але й щодо національних судів (Справа «Дія 97» проти України» (Заява № 19164/04) від 21 жовтня 2010 року) [9].

Касаційний цивільний суд у складі Верховного Суду у рішенні № 369/1923/15-ц від 04 липня 2018 року зазначає, що принципи рівності і змагальності у судовому процесі випливають із принципу верховенства права, на якому ґрунтується вся Конвенція, і є неодмінною частиною права на справедливий суд, яке гарантується статтею 6 Конвенції. Принцип рівності сторін у процесі, у розумінні справедливого балансу між сторонами, передбачає, що кожній стороні надається розумна можливість представити свою справу у таких умовах, які не ставлять її в суттєво не вигідне становище порівняно з іншою стороною [10].

Висновки. Процесуальне законодавство визначає подвійну природу витребування доказів: як засіб забезпечення доказів і як самостійну процесуальну дію у відповідності до ч. 1 ст. 81 ГПК України.

Доки господарське процесуальне законодавство містить системні відмінності у правовому регулюванні цього процесуального інструменту, учасники справи повинні бути уважні, а оскільки практика застосування витребування доказів є багатозначною, це може призвести до утворення сталої судової практики, яка забезпечить правову визначеність та стабільність правового становища шляхом поліпшення процесів правотворчості та правозастосування.

Документообіг, використання електронних засобів забезпечення доказів та інформаційних технологій є додатковими засобами забезпечення доказів, які дозволяють збирати, обробляти та зберігати великі обсяги даних. У зв'язку зі стрімким розвитком технологій та змінами в економічному середовищі, важливо стежити за актуальними засобами забезпечення доказів та

використовувати їх у господарських спорах. Високий рівень розвитку електронних технологій та процедур в господарському процесі ставить перед сучасними правовими системами нові виклики та завдання. Забезпечення дієвого витребування доказів, використання альтернативних методів вирішення спорів та розвиток механізмів міжнародної співпраці є ключовими завданнями, що потребують уваги та розвитку у майбутньому.

Література

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04 лист. 1950 р.: ратифікована Законом від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 02.06.2023).

2. Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 лист. 1991 р. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n2097> (дата звернення: 02.06.2023).

3. Про судовий збір: Закон України від 8 лип. 2011 р. № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (дата звернення: 02.06.2023).

4. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного суду України від 04 лип. 2019 р. у справі № 908/1932/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82829825> (дата звернення: 02.06.2023).

5. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного суду України від 17 квіт. 2019 р. у справі № 910/6381/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81304542> (дата звернення: 02.06.2023).

6. Постанова Касаційного господарського суду у складі Верховного суду України від 07 серп. 2019 р. у справі № 910/29116/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83593025> (дата звернення: 02.06.2023).

7. Окрема думка судді Верховного суду України від 25 січ. 2022 р. у справі № 911/3981/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103127619> (дата звернення: 02.06.2023).

8. Окрема думка судді Верховного суду України від 29 груд. 2020 р. у справі № 910/14532/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94038789> (дата звернення: 02.06.2023).

9. Рішення Європейського Суду з прав людини у справі «Дія 97» проти України» (Заява № 19164/04) від 21 жовт. 2010 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_932#Text (дата звернення: 02.06.2023).

10. Постанова Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду від 04 лип. 2018 р. № 369/1923/15-ц. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75241756> (дата звернення: 02.06.2023).

References

1. Konventsiya pro zakhyst prav lyudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeyska konventsiya z prav lyudyny) vid 04 lyst. 1950 r.: ratyfikovana Zakonom vid 17 lyp. 1997 r. № 475/97-VR. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (data zvernennya: 02.06.2023).

2. Hospodarsky protsesualnyy kodeks Ukrayiny: Zakon Ukrayiny vid 6 lyst. 1991 r. № 1798-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#n2097> (data zvernennya: 02.06.2023).

3. Pro sudovyy zbir: Zakon Ukrayiny vid 8 lyp. 2011 r. № 3674-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3674-17#Text> (data zvernennya: 02.06.2023).

4. Postanova Kasatsiynoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho sudu Ukrayiny vid 04 lyp. 2019 r. u spravi № 908/1932/18. URL:

<https://reyestr.court.gov.ua/Review/82829825> (data zvernennya: 02.06.2023).

5. Postanova Kasatsiynoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho sudu Ukrayiny vid 17 kvit. 2019 r. u spravi № 910/6381/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81304542> (data zvernennya: 02.06.2023).

6. Postanova Kasatsiynoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho sudu Ukrayiny vid 07 serp. 2019 r. u spravi № 910/29116/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83593025> (data zvernennya: 02.06.2023).

7. Okrema dumka suddi Verkhovnoho sudu Ukrayiny vid 25 sich. 2022 r. u spravi № 911/3981/16. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103127619> (data zvernennya: 02.06.2023).

8. Okrema dumka suddi Verkhovnoho sudu Ukrayiny vid 29 hrud. 2020 r. u spravi № 910/14532/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94038789> (data zvernennya: 02.06.2023).

9. Rishennya Yevropeyskoho Sudu z prav lyudyny u spravi «Diya 97» proty Ukrayiny» (Zayava № 19164/04) vid 21 zhovt. 2010 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_932#Text (data zvernennya: 02.06.2023).

10. Postanova Kasatsiynoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu vid 04 lyp. 2018 r. № 369/1923/15-ts. Yedynny derzhavnyy reyestr sudovyykh rishen. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75241756> (data zvernennya: 02.06.2023).

**PROBLEM ISSUES OF CLAIMS OF EVIDENCE
IN COMMERCIAL JURISDICTION**

National Aviation University
Liubomyra Huzara Avenue, 1, 03058, Kyiv, Ukraine
E-mail: iryna.slobodska@npp.nau.edu.ua

The **method** of the article is to study the current legislative acts, normative documents and judicial practice, which regulate the process of collection and use of evidence in economic litigation. Therefore, the goal is to reveal the system of legal norms, procedures and principles that determine the legal regulation of the demand for evidence in economic proceedings; study of the practice of demanding evidence in economic litigation and the main shortcomings of this process. The **methodological** basis of the research was made up of general scientific and special methods: formal-logical, dialectical, system analysis, analytical-synthetic. In particular, the dialectical method was applied in the study of the theoretical aspects of the legal nature of the demand for evidence in the economic process. The methods of analysis and synthesis were used in formulating theoretical conclusions, proposals for improving the current legislation of Ukraine and recommendations for its application. With the help of the formal-logical method, the provisions of the current economic and procedural legislation of Ukraine were investigated and its shortcomings were identified. According to the **results** of the conducted research, it becomes clear that the legal nature of the demand for evidence is ambiguous, and there is also a significant difference in the grounds for the demand for evidence, the terms for the implementation of procedural law, the court hearing, the possibility of appealing decisions on the demand for evidence or the provision of evidence. **Discussion:** in the fair, impartial and timely resolution of disputes by the court, the leading place is occupied by the study of evidence. According to Art. 73 of the Commercial Procedure Code of Ukraine (hereinafter - the Code of Civil Procedure of Ukraine), evidence in a commercial proceeding is any data on the basis of which the court establishes the presence or absence of circumstances (facts) that substantiate the claims and objections of the parties to the case, and other circumstances that are significant to solve the case. These data are established by the following means: 1) written, physical and electronic evidence; 2) conclusions of experts; 3) testimony of witnesses.

Key words: demand for evidence; economic process; means of proof; provision of evidence.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2023